O‘ZBEK TILIDA SINONIMLAR VA ULARNING USLUBIY AHAMIYATI

Qutlimuratova Sarvinoz Husniddin qizi,
Ajiniyoz nomidagi NDPI Ellikqal’a fakulteti
O‘zbek tili va adabiyoti bakalavr ta’lim yo‘nalishi 2-bosqich talabasi
E-mail: behruzqutlimuratov29@gmail.com

Annotatsiya*. Ushbu maqolada o‘zbek tilidagi sinonimlarning mohiyati, ularning turlari hamda nutqdagi uslubiy ahamiyati yoritilgan. Sinonimlarning nutqni boyitish, fikrni aniq va ta’sirchan ifodalashdagi o‘rni misollar orqali tushuntirilgan. Shuningdek, sinonimlarning badiiy, rasmiy va so‘zlashuv uslublarida qo‘llanish xususiyatlari tahlil qilingan. Maqola til madaniyatini oshirish va so‘z tanlash madaniyatini rivojlantirishda sinonimlarning ahamiyatini ko‘rsatishga qaratilgan.*

Kalit so‘zlar: *o‘zbek tili, sinonimlar, uslubiy ahamiyat, nutq madaniyati, so‘z boyligi, ma’no nozikligi, badiiy uslub, rasmiy uslub, ifoda vositalari, lingvistika.*

Kirish. O‘zbek tili asrlar davomida shakllanib, boyib borgan, ifoda imkoniyatlari keng va jozibador tillardan biridir. Bu tilning boyligini ko‘rsatuvchi muhim omillardan biri — uning sinonimlarga boyligidir. Bir tushunchani turli so‘zlar orqali ifodalash imkoniyati nutqni nafaqat chiroyli, balki aniq va ta’sirchan qilishga xizmat qiladi.

Sinonimlar tilning oddiy bir qismi emas, balki uning badiiyligi va ta’sir kuchini belgilovchi muhim vositadir. Ayniqsa, nutqda bir xil so‘zlarni takrorlamaslik, fikrni turli shakllarda ifodalash va kerakli uslubni tanlashda sinonimlarning o‘rni beqiyosdir.

Shu sababli o‘zbek tilida sinonimlar va ularning uslubiy ahamiyatini o‘rganish til boyligini anglash, nutq madaniyatini oshirish hamda fikrni to‘g‘ri va chiroyli ifodalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

G‘afforjon Rahmonov fikricha Sinonimiyaga berilgan dastlabki ta’riflarning aksariyatida sinonimlar leksemalar ifoda etgan ma’nolarning aynan bir xilligi asosida belgilangan. O‘tgan asrning 70-yillariga qadar o‘zbek an’anaviy tilshunosligida sinonimiya hodisasiga mana shu yondashuv asosida tavsif berib kelindi. O‘zbek tilshunosligi taraqqiyotining keyingi bosqichlarida sinonimiyaga bo‘lgan yondashuvlar ham o‘zgardi. An’anaviy tilshunoslikda sinonimiyaga berilgan ta’riflarning izchil emasligi, muammo mohiyatini to‘liq qamrab olmasligi ma’lum bo‘ldi.[1]

Akademik A.Hojiyev doimiy tarzda sinonimiyaga berilgan ta’riflarga tubdan o‘zgartirish kiritdi: “Talaffuzi va yozilishi har xil, birlashtiruvchi ma’nosi bir xil (umumiy) bo‘lgan, qo‘shimcha ma’no nozikligi, emotsional bo‘yog‘i, qo‘llanishi kabi bir qator xususiyatlari bilan o‘zaro farqlanadigan so‘zlardir”[2].

[1] Ғаффоржон Рўзматович Раҳмонов, ЎЗБЕК ТИЛШУНОСЛИГИДА СИНОНИМИЯНИНГ АНЪАНАВИЙ ВА ЗАМОНАВИЙ ТАЛҚИНИ.- НамДУ илмий ахборотномаси - Научный вестник НамГУ 2020 йил 1-сон
[2] Hojiev A. O‘zbek tili sinonimlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘qituvchi, 1974. – 4-10 b.

Qisman sinonimlar ma’no jihatdan yaqin bo‘lsa-da, ammo ular har doim aynan biri o‘rnida ikkinchisi qo‘llanib ketavermaydi. Bunday sinonimlar o‘rtasida birlashish va kesishish munosabatlari paydo bo‘lishi mumkin. Birlashish munosabatida muayyan ma’nodosh so‘z o‘zining ikkinchi ma’nodoshiga tushunchani anglatishi jihatidan to‘liq muvofiq keladi. M-n: bilmoq ↔ tanimoq.[3]

Sinonimlar birgina tushunchani turli jihatdan ifodalash imkonini beradi. Bu esa nutqni takrorlardan xoli qiladi va uni yanada jozibador qiladi.

Biz ushbu maqolamizda o‘zbek tilida sinonimlarning asosiy turlariga e’tibor qaratamiz.

To‘liq (mutlaq) sinonimlar: Bunday sinonimlar ma’nosi jihatidan deyarli farqlanmaydi. Masalan: *tilshunoslik – lingvistika*. Ular ko‘pincha turli manbalardan kirib kelgan so‘zlar hisobiga yuzaga keladi.

Ma’no noziklikliariga ega sinonimlar: Bu turdagi so‘zlar umumiy ma’noga ega bo‘lsa-da, ma’no ottenkalari bilan farqlanadi: *yuz – chehra – jamol – aft*. Bu yerda “jamol” ko‘proq badiiy va ijobiy ohangga ega bo‘lsa, “aft” so‘zi salbiy ma’noda qo‘llanadi.

Uslubiy sinonimlar: Ular nutq uslubiga ko‘ra farqlanadi: *ovqat (oddiy) – taom (rasmiy) – ne’mat (badiiy)*. Har bir sinonim o‘ziga mos nutq muhitida ishlatiladi.

Emotsional-ekspressiv sinonimlar: Bunday sinonimlar so‘zlovchining munosabatini ifodalaydi: *yig‘lamoq – bo‘kirmoq – ho‘ngramoq*. Ular orqali hissiy ta’sir kuchayadi.

Sinonimlarning uslubiy ahamiyati: Sinonimlar nutqning sifatini oshirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ularning uslubiy ahamiyati quyidagilarda namoyon bo‘ladi.

Nutqni boyitish va takrorni oldini olish: Bir xil so‘zni qayta-qayta ishlatish nutqni zerikarli qiladi. Sinonimlar esa buni bartaraf etadi. Masalan, matnda *go‘zal* so‘zi o‘rniga *chiroyli, latofatli, dilbar* kabi variantlar ishlatilishi nutqni rang-barang qiladi.

Ma’no aniqligini ta’minlash: Sinonimlar orqali fikr yanada aniq ifodalanadi. Har bir sinonim ma’noning alohida qirrasini ochib beradi.

Hissiy-ta’sirchanlikni kuchaytirish: Ayniqsa, badiiy matnlarda sinonimlar katta rol o‘ynaydi. To‘g‘ri tanlangan sinonim o‘quvchiga kuchli emotsional ta’sir ko‘rsatadi.

Nutq uslubini belgilash: Rasmiy, ilmiy, badiiy yoki so‘zlashuv uslublarida sinonim tanlash muhimdir. Masalan, ilmiy matnda *vafot etdi* ishlatilsa, badiiy asarda *olamdan o‘tdi* kabi ifodalar uchraydi.

[3] Abjalova Manzura Abdurashetovna. O‘ZBEK TILIDAGI SINONIMLAR TASNIFI. “ZAMONAVIY ILM-FAN VA TA’LIM ISTIQBOLLARI” Ilmiy amaliy konferensiya. 352-361.b

Estetik ta’sirni oshirish: Badiiy adabiyotda sinonimlar tasviriylik va obrazlilikni kuchaytiradi. Shoir va yozuvchilar aynan sinonimlar yordamida tilning go‘zalligini namoyon etadi.

Sinonimlar orasidan to‘g‘ri so‘zni tanlash nutq sifatini belgilovchi eng muhim omillardan biridir. Chunki har bir sinonim bir xil ma’noni bildirsa ham, ularning uslubiy bo‘yoqlari va hissiy ta’siri turlicha bo‘ladi. Masalan, *go‘zal*, *chiroyli*, *dilbar*, *latofatli* so‘zlari umumiy ma’noda bir-biriga yaqin bo‘lsa-da, ularning qo‘llanishi matnning ohangini o‘zgartiradi: “chiroyli” so‘zi oddiy tasvirni bildirsa, “dilbar” va “latofatli” so‘zlari nutqqa badiiylik va noziklik bag‘ishlaydi. Xuddi shuningdek, *yig‘lamoq*, *ho‘ngramoq*, *bo‘kirmoq* sinonimlari bir xil holatni ifodalasa-da, ularning har biri hissiyot darajasini turlicha aks ettiradi. Shu sababli so‘z tanlashda sinonimlarning ma’no nozikliklarini hisobga olish nutqning aniqligi va ta’sirchanligini ta’minlaydi.

Xulosa. Sinonimlar o‘zbek tilining beqiyos boyligini ko‘rsatuvchi muhim til birliklaridan biridir. Ular nutqni mazmunan boyitadi, ifodani aniqlashtiradi va estetik jihatdan yuksaltiradi. Har bir inson, ayniqsa o‘qituvchi, yozuvchi yoki talabalar sinonimlardan o‘rinli foydalanishni o‘rganishi zarur. Chunki to‘g‘ri tanlangan so‘z — bu fikrning yarmini ifodalagan bilan barobar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ғаффоржон Рўзматович Раҳмонов, ЎЗБЕК ТИЛШУНОСЛИГИДА СИНОНИМИЯНИНГ АНЪАНАВИЙ ВА ЗАМОНАВИЙ ТАЛҚИНИ.- НамДУ илмий ахборотномаси - Научный вестник НамГУ 2020 йил 1-сон
2. Hojiev A. O‘zbek tili sinonimlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘qituvchi, 1974. – 4-10 b.
3. Abjalova Manzura Abdurashetovna. O‘ZBEK TILIDAGI SINONIMLAR TASNIFI. “ZAMONAVIY ILM-FAN VA TA’LIM ISTIQBOLLARI” Ilmiy amaliy konferensiya. 352-361.b